

Ruhollah CHOMEINI

(ur. 17 maja 1900 lub 24 września 1902, zm. 3 czerwca 1989)

1. Charakterystyka:

Ruhollah Chomeini (właśc. Sayyid Ruh Allah Homcyni Musawi) pochodził z rodziny szyickich duchownych. Studiował prawo i teologię szyitów w Araku i Kumie pod kierunkiem ajatollaha Hairiego. W latach 30. XX wieku rozpoczął pracę na uczelni Fajzije, zaś działalność polityczna (zainicjowana już w latach 40., lecz zintensyfikowana na początku lat 60.) spowodowała, iż w 1963 r. został aresztowany, a w 1964 r. wydalony z terytorium Iranu. Początkowo przebywał w Turcji, a następnie osiadł w Iraku, w szyickim mieście An-Nadżaf. Po wielkich manifestacjach w październiku 1978 r., pod wpływem władz irańskich, Chomeini został zmuszony do opuszczenia Iraku i udał się na emigrację do Francji. W styczniu 1979 r. w wyniku rewolucji obalony został szach Iranu (Reza Pahlawi opuścił kraj 16 stycznia), a Chomeini triumfalnie, witany przez ponad 10 milionów ludzi, wrócił z emigracji w dniu 1 lutego 1979 r. W polityce międzynarodowej dla Chomeiniego głównym wrogiem stały się Stany Zjednoczone Ameryki, zaś najdobitniejszym wyrazem tego była okupacja ambasady USA w Teheranie od listopada 1979 r. do stycznia 1981 r. Innym wrogiem Iranu Chomeiniego stał się też Irak Saddama Husajna (wówczas sojusznika Zachodu), w efekcie w latach 1980-1988 toczyła się długoletnia i krwawa wojna iracko-irańska¹.

¹ Zob. J. Modrzejewska-Leśniewska, *Walka o hegemonię w rejonie Zatoki Perskiej. Wojna iracko-irańska 1980-1988*, [w:] *Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869-2006*, red. P. Ostaszewski, Warszawa 2006, s. 677-689.

2. Idee:

a) koncepcja *demokracji religijnej*

Została sformułowana w końcu lat 40. i w latach 50. XX wieku; Chomeini był wówczas autorem studiów islamskich, m.in. pracy (z 1944 r.) zatytułowanej *Kaszf al-asrar (Odkrywanie tajemnic lub Tajemnice odsłonięte)*. Znamienne były tytuły rozdziałów tej pracy:

- 1) *Jedność Boża (tuhid)*,
- 2) *Imamat*,
- 3) *Rola ulemów*,
- 4) *Rząd*,
- 5) *Prawo*,
- 6) *Tradycje (hadisy)*.

(Y. Richard, *Współczesna myśl szyicka*, [w:] N.R. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, tłum. I. Nowicka, Kraków 2007, s. 191)

Chomeini prezentował się w tym traktacie jako przeciwnik monarchii, a zarazem zwolennik dominacji prawa religijnego w strukturach państwowych:

„[...] poza królowaniem Boga wszystko inne królowanie jest sprzeczne z interesem ludu i przynosi ucisk; poza prawem Boga wszystkie inne prawa są nic nie warte i absurdalne. Panowanie szariatu nadzorowane przez specjalistów od prawa religijnego (*faqihów*) będzie lepsze od wszystkich niegodziwych rządów tego świata”.

(Y. Richard, *Współczesna myśl szyicka*, [w:] N.R. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, tłum. I. Nowicka, Kraków 2007, s. 191)

W latach 50. Chomeini pisał o zasadach sprawowania władzy mużułmańskiej zgodnie z koncepcją tzw. *demokracji religijnej*. W trakcie pobytu na emigracji w Iraku sformułował teorię *welajat-e faqih*, która określała warunki i sposoby sprawowania władzy przez uczonych mużułmańskich. Co istotne: „w myśl *welajat-e faqih* na czele państwa stać ma *modżtahed* (mużułmański znawca jurysprudencji, ar. *mudżtahid*)”. Z kolei w cytowanym *Kaszf al-asrar*: „Chomeini potwierdził, że *modżtahed* może wydawać sądy w sposób niezależny, na podstawie znajomości zasad religii i własnego rozumu”.

(T. Coville, *Najnowsza historia Iranu. Republika Islamska*, tłum. K. Pachniak, Warszawa 2009, s. 61)

b) relacje między religią a polityką

W swoich pracach Chomeini nie odżegnywał się od komentowania życia politycznego, w którym także brał aktywny udział, krytykując zwłaszcza politykę dynastii Pahlavich oraz ingerencję państw zachodnich w życie publiczne Iranu. Przebywając na emigracji (najpierw w Iraku, następnie w Paryżu), stał się jednym z przywódców opozycji politycznej wobec reżimu szacha Iranu Rezy Pahlawiego, zyskując autorytet *ajatollaha*, przywódcy religijnego narodu irańskiego. W 1971 r. Chomeini opublikował pracę *Rządy islamskie*, znaną też pod tytułem *Zwierzchnictwo uczonego w prawie (Welajat-e faqih)*, a w niej twierdził:

„Islamowi obca jest zarówno monarchia, jak i sukcesja dynastyczna. [...] Władza ustawodawcza przysługuje w islamie jedynie samemu Bogu. [...] Władza w oficjalny sposób musi pochodzić od uczonych [...]”.

(Y. Richard, *Współczesna myśl szyicka*, [w:] N.R. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, tłum. I. Nowicka, Kraków 2007, s. 192)

c) idea szahadatu

W pracy poświęconej temu zagadnieniu Sylwia Surdykowska podkreśla, iż: „Idea szahadatu to jedno z podstawowych pojęć w kulturze perskiej”, oznaczające „męczeńską śmierć wyznawców islamu”. Idea ta została w sposób szczególny włączona do szyizmu. Dla Chomeiniego szyizm był „religią ofiary i poświęcenia [...]”. W ujęciu imama ofiara jest nieodłącznym elementem islamu [...]. Zdaniem przywódcy irańskiej rewolucji, ofiarność cechuje również współczesnych Irańczyków”.

(S. Surdykowska, *Idea szahadatu w kulturze Iranu*, Warszawa 2006, s. 79)

„W tradycji muzułmańskiej męczeństwo jest postrzegane jako życie. [...] Nie należy bać się męczeństwa. Gdy osiągniemy męczeństwo, nasza dusza stanie się wolna i dotrzemy do najwyższej prawdy”.

(S. Surdykowska, *Idea szahadatu w kulturze Iranu*, Warszawa 2006, s. 81)

Podobne tezy przedstawił Chomeini w przemówieniu wygłoszonym po śmierci *ajatollaha* Motahhariego:

„Składam gratulacje z okazji męczeństwa poległych, którzy żyją i będą żyli. Gratuluję islamowi, który stworzył ludzi, którzy przeistaczają śmierć w życie. Chociaż straciłem drogą mi osobę, która była częścią mnie, jestem dumny, że w islamie żyją tacy właśnie męczennicy”.

(S. Surdykowska, *Idea szahadatu w kulturze Iranu*, Warszawa 2006, s. 81)

d) rewolucja i republika islamska

W wyniku rewolucji islamskiej, już po obaleniu szacha (w 1979 r.), Chomeini proklamował powstanie pierwszego w Iranie rządu islamskiego. Szybko też stał się – mimo iż nie pełnił żadnej oficjalnej funkcji – najwyższym autorytetem w państwie, które zostało nazwane Republiką Islamską (a oficjalnie zostało proklamowane 1 kwietnia 1979 r.). 3 grudnia 1979 r. została przyjęta nowa konstytucja „oficjalnie dająca Chomeiniemu pozycję *wali-je-faqih*”. W myśl artykułu 4 faqih ma boskie pełnomocnictwo do sprawowania rządów i odpowiada tylko przed Bogiem”. Konstytucja islamska z grudnia 1979 r. wprowadzała zapis, iż „ustrój państwa oparty jest na dogmatach wiary”, tak oto sformułowanych:

„– wiara w jednego Boga, w Jego najwyższą władzę i prawodawstwo oraz poddanie się Jego woli; [...]

- Boska sprawiedliwość w kreowaniu świata i szariatu;
- Imam, jego bezpośrednie przywództwo i rola w utrwalaniu zdobyczy Rewolucji Muzułmańskiej;
- ludzka godność, wzniosłe wartości człowieka, jego wolna wola i odpowiedzialność przed Bogiem”.

(A. Zawół, *Międzynarodowe znaczenie teokracji w Islamskiej Republice Iranu*, Warszawa 2008, s. 50)

W praktyce politycznej rządy zwolenników Chomeiniego oznaczały walkę z wszelką opozycją, a jej instrumentem stały się wydające tysiące wyroków śmierci trybunały rewolucyjne, kontrolę nad społeczeństwem zaczęli sprawować islamscy „strażnicy rewolucji”. W Iranie Chomeiniego nastąpił powrót do tradycyjnych obyczajów islamskich, zwłaszcza wobec kobiet. Wprowadzona została również cenzura prasowa i doszło do zwalczania wszelkich ruchów opozycyjnych. W tym kontekście wielkie wrażenie na świecie wywołało ogłoszenie (14 lutego 1989 r.) przez Chomeiniego wyroku śmierci (*fatwy*) na pisarza Salmana Rushdiego, autora powieści *Szatańskie wersety*. Śmierć Chomeiniego w czerwcu 1989 r. oznaczała odejście charyzmatycznego przywódcy, niemniej surowe zasady określone przez ajatollaha pozostały fundamentem funkcjonowania Republiki Islamskiej w Iranie.

e) wrogość wobec Zachodu i sprzeciw wobec modernizacji

Chomeini był przeciwnikiem sekularyzacji państwa irańskiego, sprzeciwiał się zwłaszcza reformie rolnej, zachodniemu modelowi edukacji oraz zwiększeniu roli kobiet w społeczeństwie. Po zwycięstwie rewolucji islamskiej i ustanowieniu Republiki Islamskiej w Iranie doprowadził do ukształtowania się systemu teokratycznego (świeckie władze republiki islamskiej były i są kontrolowane przez duchownych), ale zarazem odwoływał się do ubogich i niewykształconych:

„Islam należy do uciskanych, nie do uciskających [...]. Ani Wschód, ani Zachód, lecz islam [...]. Uciskane narody świata powinny się zjednoczyć przeciwko imperialistycznym ciemnościom”.

(T. Coville, *Najnowsza historia Iranu. Republika Islamska*, tłum. K. Pachniak, Warszawa 2009, s. 45)

Głównym wrogiem rewolucji islamskiej stały się Stany Zjednoczone Ameryki (określane w propagandzie irańskiej jako „wielki szatan”, natomiast Wielka Brytania była „małym szatanem”):

„Ameryka jest wrogiem numer jeden, deprawującym i gnębiącym narody świata, nie powstrzymującym się od wszelkiej zbrodni [...]”

(A. Zawół, *Międzynarodowe znaczenie teokracji w Islamskiej Republice Iranu*, Warszawa 2008, s. 97)

Antyamerykanizm oraz wrogość do Zachodu, będące podstawą działalności Chomeiniego, nie były jednak podzielane przez całą wspólnotę muzułmańską.

3. Interpretacje:

Yann Richard² odnotowuje, iż już w latach 60. wśród myślicieli szyickich występował silny nurt podający w wątpliwość „promowany przez rząd [szacha] wizerunek postępu i zachodniego racjonalizmu”, natomiast: „Niektóre motywy znalezione u myślicieli irańskich są podobne do tematów współczesnej myśli arabskiej. Ideolodzy muzułmańscy wołają argumenty zaczerpnięte z Koranu i muzułmańskich tradycji [...]. Mając świadomość, że islamskie hasła wywierają przemożny wpływ na lud i wierząc, że islam ma aspekt rewolucyjny, ideolodzy muzułmańscy wiążą swoją religię z walką z kolonializmem i dominacją wielkich mocarstw”³.

² Y. Richard, *Współczesna myśli szyicka*, [w:] N.R. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, tłum. I. Nowicka, Kraków 2007, s. 188-209.

³ *Ibidem*, s. 188.

Thierry Coville zwraca uwagę na znaczenie współdziałania świeckiej i religijnej opozycji wobec szacha jako jednego z istotnych czynników prowadzących do zwycięstwa rewolucji w Iranie w końcu lat 70. XX wieku. Zauważa przy tym, iż to właśnie „kultura szyicka, z jej ludowymi tradycjami procesji, celebrowaniem obrzędów pogrzebowych oraz kultem imamów męczenników, nadała rewolucji prawdziwą spójność i nowe tchnienie. Masowe manifestacje przeplatały się ze strajkami w ministerstwach, bankach i przemyśle naftowym, a także z ulicznymi bijatykami z policją i armią. Wpływy Chomeiniego w narodowym ruchu opozycyjnym szybko wzrastały, szczególnie dzięki rozpowszechnianiu jego wykładów na kasetach magnetofonowych”⁴. Coville jest przekonany również o tym, iż „Rewolucja irańska to ostatnia wielka rewolucja XX wieku, kolejny symbol dążenia niemal całej ludzkości do wyzwolenia się spod dyktatorskiej władzy, to rewolucja, w której rola czynnika religijnego w mobilizacji ludowej i strategii walczących stron sygnalizowała nadejście nowej epoki: politycznego islamu. Z tego powodu rewolucja irańska stanowi zapowiedź wydarzeń z XXI wieku, silnie naznaczonych relacjami między islamem a polityką”⁵. Zauważa także, iż „Opracowane w l. 70. w Nadżafie wykłady Chomeiniego, w których rozwinął swoją teorię rządu opartego na zasadach religii, opublikowano w 1971 r. pod tytułem *Welejat-e eslami (Rząd oparty na islamie)*. To dzieło cieszyło się w Iranie dużą popularnością, szczególnie wśród intelektualistów”⁶.

Nikki R. Keddie, analizując źródła i konsekwencje rewolucji we współczesnym Iranie – odnosząc się do zdobycia przez chomeinistów pełni władzy po 1979 roku, stwierdza, iż „Charakterystyczne elementy dekady rządów Chomeiniego to umacnianie się jego zwolenników i eliminacji grup opozycyjnych – często przy użyciu przemocy i mimo oporu z ich strony – a także coraz bardziej konsekwentne narzucanie społeczeństwu ram ideologicznych i rygoru obyczajowego”⁷. Zdaniem Keddie: „Chomeiniści nie stanowili zwartego frontu w swoich poglądach [...]. Iran nigdy nie stał się dyktaturą, przeciwnie, przez cały czas istniały w nim rozmaite ośrodki władzy i dochodziło do większej ilości kompromisów, niż to sobie uświadamiał zewnętrzny świat [...]. Sprzeczność między władzą klerykalno-autorytarną a władzą społeczeństwa była i jest zawarta w konstytucji Islamskiej Republiki. Ponadto nawet klerykalne ośrodki władzy posiadały autonomię i czasem realizowały odmienne linie polityczne. Nigdy też nie uchylono prawa wykwalifikowanych ajatollahów do wydawania niezależnych orzeczeń, które są wiążące dla ich zwolenników, mimo pierwszeństwa, jakie przysługuje opiniom Chomeiniego”⁸.

⁴ T. Coville, *Najnowsza historia Iranu. Republika Islamska*, tłum. K. Pachniak, Warszawa 2009, s. 36.

⁵ *Ibidem*, s. 39-40.

⁶ *Ibidem*, s. 49.

⁷ N.R. Keddie, *op. cit.*, s. 236.

⁸ *Ibidem*, s. 236-237.

Podsumowując założenia ideologiczne zwolenników Chomeiniego, jakie ukształtowały się po zwycięstwie rewolucji islamskiej Keddie podkreśla, że „elita chomeinistów okazała się bardziej zjednoczona i kompetentna, niż przypuszczali jej przeciwnicy, i zdołała zbudować funkcjonujące państwo z potężnymi siłami bezpieczeństwa [...]. W okresie porewolucyjnym władza polityczno-gospodarcza skupiała się w coraz większym stopniu w rękach chomeinistowskiego duchowieństwa i burżuazji z bazarów”⁹.

Autorka zwraca zarazem uwagę, iż pod koniec życia Chomeiniego (w 1988) dokonano rewizji konstytucji Republiki Islamskiej i w efekcie „W poprawionej wersji ustawy zasadniczej zwiększono polityczny charakter jego roli, zmniejszając aspekt religijny [...]. W wyniku wprowadzonych do konstytucji poprawek na plan pierwszy wysunęły się przede wszystkim polityczne kwalifikacje faqih’a [...].”¹⁰. A podsumowując dekadę rządów Chomeiniego, Keddie – powołując się na ustalenia Eltona L. Daniela – stwierdza: „Umierając w czerwcu 1989 r., Chomeini zostawiał Iran ze stosunkowo silnym rządem, ale też z ogromnymi problemami gospodarczymi, społecznymi i międzynarodowymi”¹¹.

Polska badaczka Anna Zawół zwraca uwagę na reorientację geopolityczną Iranu, do której doszło po 1979 r., gdyż „Rewolucja Ruhollaha Chomeiniego doprowadziła nie tylko do zmian konstytucjonalnych, ale również do redefinicji kierunków działalności na zewnątrz”; w efekcie zaś współcześnie „Polityka zagraniczna Islamskiej Republiki Iranu skoncentrowana jest na współpracy z państwami bliskowschodnimi oraz pozostałymi krajami muzułmańskimi. Utrzymywanie poprawnych relacji ze światem zachodnim nie stanowi priorytetowego założenia doktryny państwowej”¹².

Dokonując generalnej charakterystyki życia i twórczości Chomeiniego, Sylwia Surdykowska stwierdza: „Chomeini był przede wszystkim teologiem. Uważał prawo muzułmańskie za najbardziej uniwersalną podstawę rządzenia państwem i dążył do podporządkowania wszystkich dziedzin życia Irańczyków islamowi. Zajmował się również filozofią i mistycyzmem muzułmańskim. Szczególnie interesowały go etyka i moralność. Przedmiotem jego zainteresowań była też perska poezja”¹³. Badaczka zwraca uwagę na znaczenie duchowego przywództwa Chomeiniego, który w okresie rewolucji islamskiej i wojny z Irakiem „Stał się dla Irańczyków doskonałym duchowym ojcem uosabiającym cnoty imamów”¹⁴.

Godna odnotowania jest też refleksja Thierry’ego Coville’a uważającego, iż: „Główna siła Chomeiniego i jego ruchu polegała na umiejętności pogodzenia

⁹ *Ibidem*, s. 249.

¹⁰ *Ibidem*, s. 254-255.

¹¹ *Ibidem*, s. 256. Zob. E.L. Daniel, *The History of Iran*, Westport 2001.

¹² A. Zawół, *op. cit.*, s. 122. Zob. *Iran – 30 lat po rewolucji. Seminarium Biura Bezpieczeństwa Narodowego, 11 marca 2009 r.*, Warszawa 2009.

¹³ S. Surdykowska, *op. cit.*, s. 185.

¹⁴ *Ibidem*, s. 163-164.

«nowoczesnego» dyskursu, inspirowanego retoryką rewolucyjną i wywodzącą się z Trzeciego Świata, z tym, co było głęboko zakorzenione w społeczeństwie irańskim¹⁵. Autor ten konstatuje również: „W rewolucji muzułmańskiej należy dostrzec przede wszystkim reakcję społeczeństwa na reżim. Pahlawi poprzez silną chęć modernizacji i zarazem celebrowanie preislamskiego Iranu chcieli, jak się wydawało, osłabić jego muzułmański charakter, który uznali za obskurantyzm i przeszkodę na drodze ku nowoczesności¹⁶. Coville przytacza ponadto istotne w tym zakresie wnioski Saida Amira Arjomanda (autora pracy poświęconej rewolucji islamskiej w Iranie, wydanej w Nowym Jorku w 1988 r.¹⁷), którego zdaniem dużą rolę w rewolucji irańskie odegrały „siły reakcyjne, zaniepokojone zachodnimi zmianami społecznymi (duchowieństwo szyickie, bazyry i tradycyjna burżuazja, imigranci wiejscy)”; ponadto – według Arjomanda – „takie elementy rewolucji irańskiej, jak odwoływanie się do religii bądź nowej ideologii w celu resocjalizacji po głębokich przemianach społecznych, połączone z rozwojem szkolnictwa wyższego, można odnaleźć także w angielskiej rewolucji purytańskiej z XVII wieku, a nawet w ruchach faszystowskich XX wieku¹⁸. Sam Coville, odnosząc się do tez określających Islamską Republikę jako „reżim totalitarny”, zgadzając się co do takich elementów, jak „instrumentalizacja przez rząd mediów i systemu edukacji, represje fizyczne i psychiczne [...] lub chęć eksportu idei rewolucyjnych”, to jednak wyraża przekonanie, iż istnieje „irańska specyfika” (zwłaszcza brak jednopartyjności), która sprawia, że: „kraj ten trudno porównać do innych totalitarnych systemów politycznych, takich jak ZSRR lub Chiny Mao”. Co więcej, stwierdza dalej cytowany autor, „ze względu na różnorodność odłamów i ideologii trudno mówić o totalitarnym ustroju teokratycznym. Nie jest to również system wielopartyjny”; Coville definiuje zatem system irański jako: „Teokrację o zmieniających się obliczach¹⁹”.

¹⁵ T. Coville, *op. cit.*, s. 45.

¹⁶ *Ibidem*, s. 46.

¹⁷ S.A. Arjomand, *The Turban for the Crown. The Islamic Revolution in Iran*, New York 1988.

¹⁸ Por.: T. Coville, *op. cit.*, s. 48.

¹⁹ *Ibidem*, s. 75-77.

Pojęcia kluczowe:

- ewolucja koncepcji Chomeiniego,
- relacje między religią a polityką w Iranie po rewolucji islamskiej,
- struktura władz państwowych Iranu po rewolucji islamskiej,
- stosunek Iranu Chomeiniego do cywilizacji Zachodu oraz procesów modernizacji,
- konsekwencje międzynarodowe zwycięstwa rewolucji islamskiej w Iranie.

Stefan Bielański